

SEMANTIIKAN SALOILLA

Th. R. Hofmann *Realms of meaning. An introduction to semantics*. Longman, London and New York 1993. XX + 339 s. ISBN 0-582-02886-8.

Semantiikka — erityisesti sanojen merkitys — on se osa kielitiedettä, joka useimmiten kiinnostaa maallikkoakin. Sanojen merkitysten pohtiminen ja sanoilla leikkiminen kuuluu jokaisen kokemuspiiriin. Kielitieteessä semantiikka on pohja kaikelle tutkimukselle, vaikka tämän myöntäminen on kohtalaisen kauan kestänytkin. Ilman merkitystä kielitiede jää vajaaksi. Semantiikka antaa peruskäsitteet ja suuntaviivat kielestä puhumiselle ja kielen tutkimukselle. Kielioppikin opitaan paremmin, kun se selitetään merkitysten kautta eikä pelkkänä sääntökoelmana.

Semantiikan oppimiseen ja opettamiseen luulisi siis olevan tarvetta ja kiinnostusta. Suomenkielistä semantiikan perusoppimateriaalia ei ole kuitenkaan vielä saatu aikaan, joten kirjojen kautta semantiikkaan perehtyvältä vaaditaan edelleenkin vahvaa vieraiden kielten tajua. Suurin osa semantiikan perusoppikirjoista ilmestyy englanniksi ja käsittelee tietysti enimmäkseen englannin kielen semantiikkaa.

Th. R. Hofmannin *Realms of meaning* on uusi ja suurelta osin kelvollinen opastus merkitysten tutkimisen maailmaan. Se on tuoreeltaan hyväksytty yliopistotasoiseen

semantiikan opetukseen soveltuvaksi perusoppikirjaksi ainakin Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa. Semantiikan perusopinnoissa se on tullut vaihtoehtoiseksi Hurfordin ja Heasley'n *Semantics* -kurssikirjan kanssa. Hurfordin ja Heasley'n kirja on ilmestynyt vuonna 1983, yli kymmenen vuotta sitten, ja semanttinen diskurssi vanhenee nopeasti — Hofmann itse sanoo, että ei juuri kannata lukea mitään 15 vuotta vanhempaa tekstiä. Jos Hofmannin kirjaa nyt johonkin haluaa verrata, niin Hurfordin ja Heasley'n oppikirja tarjoutuu automaattisesti vertailukohteeksi; molemmat ovat perusoppikirjoja, jotka sisältävät myös paljon tehtäviä vastauksineen. Niille on yhteistä myös tietty näennäinen helppous ja naiivius: teksti ja tehtävät tuntuvat aluksi naurettavan helpoilta, mutta tarkemmin katsottuna eivät niin yksinkertaisia olekaan. Hofmannin kirja osoittautuu monesti yllättävänkin hankalaksi.

Yliopisto-opetuksen lisäksi kirjan pitäisi sopia muihinkin tarkoituksiin — Hofmann itse toivoo kirjansa kiinnostavan myös muita kuin lingvistejä. Kirjan esipuheessa hän sanoo yrittäneensä välttää teoreettista terminologiaa ja ylipäättään kovin tiukkaa teoreettista otetta, jotta kirja aukeaisi muillekin

kuin kielitieteilijöille. Hofmann sanoo »välttävänä teoreettisia painotuksia ja lähtevänä liikkeelle siitä, mitä voi havainnoida». Tämä on tietysti maallikon kannalta helpompi lähestymistapa, mutta lingvistiikassa ensiaskeliaan ottava opiskelija kenties kaipaasi välillä vähän selvempiä teoreettisia kannanottoja.

Opetuksen apuvälineenä kirjan voi kuvitella antavan ideoita muuhunkin kuin yliopistotasoiseen opetukseen. Esimerkiksi kieliopityöryhmän mietinnössä *Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja* sanotaan (s. 175), että »semanttinen tieto ansaitsee opetuksessa nykyistä vahvemman aseman». Varsinkin lukion opettajan apuvälineeksi Hofmannin kirja on myös kelvollinen; siitä voisi saada vinkkejä paitsi suomen kielen semantiikan salojen pohtimiseen myös vieraiden kielten — erityisesti englannin kielen — opetukseen.

Kirja koostuu viidestätoista luvusta; luvut on kirjoitettu itsenäisiksi, joten kirjaa ei välttämättä tarvitse lukea luvulta, vaan sieltä voi poimia haluamansa tai tarvitsemansa. Hofmann käsittelee sanojen, lauseiden ja myös tekstien semantiikkaa. Kirjassa ei vedetä minkäänlaisia rajoja sana-, lause- ja tekstisemantiikan välille, vaan sanoja käsitellään lauseissa ja lauseita myös tekstissä.

Hofmannin käsittelemät asiat ovat semantiikan perusasioita: oman lukunsa ovat saaneet muun muassa vastakohtasuhteet, deiksis, modaalisuus, aspekti ja referenssi. Esimerkiksi deiksisen ja modaalisuuden käsittely on ainakin Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa sisällytynyt pikemmin pragmatiikan kuin semantiikan opetukseen, mutta Hofmannin kirja onkin omiaan häivyttämään rajoja näiden kahden tutkimusotteen väliltä. Siinä pragmaattinen tieto on useimmiten limittynyt semanttiseen. Yksi kirjan luvuista keskittyy käsittelemään merkityksiä kontekstissa ja esittelee pragmatiikan keskeisiä periaatteita.

Hofmannin kirjaa voi siis käyttää sekä

semantiikan että pragmatiikan opetuksessa. Hofmann sanoo tutkivansa koko ajan »merkityksiä käytössä» ja esimerkkiensä olevan peräisin »puhutusta englannista». Näin ei tietenkään ole, vaan ne ovat taas kerran peräisin kuvitteellisesta puheesta ja useimmiten tuttuja jo muista semantiikan perusteoksista. Tässä mielessä kyse siis on aidosta keskustelusta: semantiikan oppikirjat keskustelevat keskenään. Vaikka Hofmann ottaakin huomioon kielen käytön, hänen lähestymistapansa kielellisiin merkityksiin on koko lailla tekninen; mitä teknisemmin — kaavoina, kaavioina, kuvaimina — asian pystyy ilmaisemaan, sen parempi. Muutenkin semantiikassa tuntuu olevan vallalla sellainen ajattelu, että mitä vaikeaselkoisemmin asian pystyy esittämään, sitä parempi lopputulos.

Sisällöllisesti kirja ei tuo esiin juuri mitään uusia näkökulmia tai tutkimusaiheita, vaan esittelee omien sanojensa mukaan »kevyehkösti» viime vuosien semanttista keskustelua. Joitakin sellaisia käsitteitä kirjasta tosin löytyy, joita muissa vastaavanlaisissa oppikirjoissa ei ole vielä tullut vastaan: tällainen on esimerkiksi *leksikaalisen tukkimisen* käsite (lexical blocking). Sillä tarkoitetaan sääntöä, jonka mukaan kussakin tilanteessa pyritään käyttämään mahdollisimman spesifiä ilmausta; se tukkii tällöin saman käsitehierarkian yleisempien käsitteiden käytön. Jos esimerkiksi olen nähnyt aamulla pihallani lehmän, niin todennäköisemmin raportoin tilanteesta lausumalla *näin pihallani lehmän* kuin lausumalla *näin pihallani eläimen*. Hofmann sanoo, että leksikaalisen tukkimisen käsite on noussut semantiikassa esiin vasta äskettäin, ja antaa myös kirjallisuusvinkkejä tähän aiheeseen perehtymiseen. Kunkin luvun loppuun Hofmann on laatinut kirjallisuuslistan, joka ohjaa tutustumaan tarkemmin luvussa käsiteltyihin asioihin. Kiitettävää on, että hän on koonnut kirjallisuusviitteitä jokaisesta käsiteltävästä asiasta eikä tyydy pelkkään yleisluetteloon se- ▷

manttisesta kirjallisuudesta.

Kirjan toinen luku on ehkä — ainakin minulle, koska olen nimenomaan sanasemantiikasta kiinnostunut — sen kiinnostavin ja opetuksen kannalta käyttökelpoisin: se käsittelee tunnusmerkkisyyttä ja edellä mainittua leksikaalista tukkimista. Kyseinen luku on erinomainen myös itseopiskeluun ja tunnilla käytävän keskustelun pohjaksi. Luvun aloittaa kysymys siitä, miksi englanniksi on outoa käyttää ilmaisua *a female nurse*. Tämä olisi Hofmannin mukaan redundantti ilmaus, koska sana *nurse* 'sairaanhoitaja' jo implikoi kyseisen henkilön naispuolisuutta — sairaanhoitajille kun naiseus olisi tunnusmerkitöntä. Tämänkaltaisten esimerkkien kautta on mahdollista päästä tunnilla kiinnostaviin keskusteluihin vastaavista suomalaisista systeemeistä: onko kulttuurissamme ilmaus *naispuolinen sairaanhoitaja* tai *nais-sairanhoitaja* redundantti ja ovatko jotkin muut suomen kielen ammattinimikkeet tunnusmerkkisesti jompaakumpaa sukupuolta. Opiskelijat voisivat esimerkiksi tutustua suomen kielen *-mies*-loppuisista ammattinimikkeistä tehtyyn tutkimukseen (ks. Engelberg 1993). Tällaisessa analyysissä olisi hyötyä prototyyppin ja stereotyyppin käsitteistä (ks. esim. Hurford – Heasley 1983: 85, 98), joita Hofmann ei valitettavasti kuitenkaan kirjaan hyödynnä.

Hofmannin kirja sopii mielestäni erinomaisesti opetuksen oheismateriaaliksi, koska sen luvut on kirjoitettu erillisiksi kokonaisuuksiksi. Semantiikan kurssin yhteydessä voidaan käyttää joitakin osia kirjasta pohjalukemisenä tai opiskelijat voivat lukea kirjasta osan ja esitellä sen joko suullisesti tunnilla tai laatia sen pohjalta jonkin kirjallisen työn. Esimerkiksi kirjan deiksistä käsittelevä luku sopii hyvin pohjamateriaaliksi — Hofmann käsittelee luvussa erityisesti japanin ja englannin deiktisiä systeemejä. Tämä tarjoaa opetukselle hyvän mahdollisuuden eri kielten deiktisten systeemien vertailuun: opiskelijoita voi pyytää Hofmannin tekstin

luettuaan hahmottelemaan suomen kielen vastaavan systeemin vaikkapa ryhmätöinä, ja sen jälkeen voidaan perehtyä tunnilla suomen kielen deiksikseen. Vaihtoehtoisesti opiskelijat voidaan ohjata Hofmannin jäljiltä suoraan suomen deiksistä koskevan kirjallisuuden ääreen. Tällaiseen vertailevaan näkökulmaan sopii hyvin myös esimerkiksi modaalisuutta käsittelevä luku, samoin prepositioita käsittelevä luku, jonka pohjalta voidaan miettiä, miten joissain kielissä prepositioin ilmaistavat asiat ilmaistaan suomen sijajärjestelmän avulla.

Suomen kielen opiskelijan kannalta ongelmallista kirjassa on osittain se, että Hofmann käsittelee enimmäkseen englannin kielen semantiikkaa. Semantiikan tutkimuksesahan kuitenkin keskitytään lähinnä oman kielen merkityksiin, ja meikäläisen lukijan olisi syytä pystyä soveltamaan lukemansa tieto omaan äidinkieleensä. Jos tämän kirjan lukee yksikseen, on ehkä vaikea päästä omin neuvoin kiinni suomen kielen semanttisiin systeemeihin. Toisaalta on tietysti hyvä, että opiskelija joutuu omin päin miettimään kielten vastaavuuksia ja erilaisuuksia. Hofmannin kirjan lähtökohta onkin hyvin käytännöllinen; hän sanoo kirjan esipuheessa haluavansa tarjota »linkin teoriasta oikeaan elämään». Semantiikka on Hofmannin mukaan tie vieraiden kielten parempaan ja helpompaan oppimiseen: kun oppii havaitsemaan kielessä esiintyviä semanttisia elementtejä, oppii paremmin havaitsemaan ne muistakin kielistä kuin omasta äidinkielestään. Semanttisten universaalien oppimisen avulla säästyy paljon vaivaa ja aikaa uuden kielen oppimisessa, koska systeemien tajuamisella vältetään yksittäisten sanojen ja muotojen pänttäämistä.

Hyvä puoli Hofmannin kirjassa on nimenomaan se, että se auttaa ymmärtämään kielten välisiä yhtäläisyyksiä, sitä, miten samanlaisilla merkityselementeillä rakenteeltaan hyvinkin erilaiset kielet operoivat. Toisaalta taas itse elementtien ja niiden merkin-

tätapojen hallinta ei ole mikään aivan yksinkertainen asia. Hofmann käyttää kirjassaan yli 70:ää semanttisten elementtien symbolia, ja tämän systeemin opettelu vie oman aikansa. Tekijä on koonnut käyttämänsä symbolit luetteloksi kirjan alkuun, josta niiden merkitys on tarpeen vaatiessa helppo tarkistaa. Symbolit ovat lyhenteitä englanninkielisistä sanoista ja vaativat nekin näin ollen englannin kielen hallintaa.

Hofmannin kirja toimii hyvänä koetinkivenä lukijan englannin kielen taidolle. Itse huomasin lukevani kirjaa ja tekeväni sen harjoituksia niin kuin olisin lukemassa englannin kielen oppikirjaa. Kirjassa on harjoituksia sekä tekstin sisällä että jokaisen kappaleen lopussa. Lukujen sisään sijoitetut harjoitukset ovat useimmiten varsin helppoja ja lyhyitä pohdintatehtäviä, jotka tarkistavat, onko juuri luettu mennyt perille. Kappaleiden lopussa olevat tehtävät vaihtelevat näivistisistä itsestäänselvyyksistä melkoisen hankaliin ongelmiin, ja niiden avulla voi vielä uudemman kerran miettiä, tuliko luvun sisältö opittua. Mitkään kirjan harjoituksista eivät sinänsä ole kovin hankalia, mutta kielitaidon ne usein pistävät kovalle koetukselle. Esimerkiksi semanttinen elementti [mtf] (*meat of* – eläimen syötävästä lihasta käytettävä nimitys) on useiden eläinten kohdalla niin vieras, että vaaditaan paitsi kulinaristista myös melkoista kielellistä tietämystä ennen kuin osaa niiden nimitykset luetteloida erääseen kirjan harjoitukseen.

Koska kirja on varsin käytännönläheinen ja tähtää kielten oppimiseen, se pyrkii antamaan myös hyvin selkeitä ohjeita. Hofmann selvittää — varsin ansiokkaasti — semanttisen perusteen esimerkiksi sen, milloin englannissa käytetään imperfektiä ja milloin perfektiä tai milloin valitaan mikäkin prepositio ja mikä ero siis on esim. ilmauksilla *to stop at Chicago* ja *to stop in Chicago*. Usein kirja tuntuu enemmänkin englannin kielen semanttisesti perustellulta kieliopilta kuin varsinaiselta semantiikan oppikirjalta. Tämä

on tietysti kielitieteellisen perustiedon oppimisen kannalta jossakin määrin ongelmallista. Se, että Hofmann pyrkii välttämään teoriointia, tekee kirjasta tavallaan kevyemmän luettavan, mutta samalla se tarkoittaa myös sitä, että kirjasta puuttuu tukeva selkäranka. Asiat eivät aina tule esiin kovin selkeästi jäsentyneinä: esimerkiksi merkityssuhteet käsitellään aika kursorisesti muun asian seassa, vaikka niille on semantiikan oppikirjoissa, kursseilla ja teorioissa yleensä uhrattu paljon tilaa. Vastakohtasuhteita Hofmann tosin käsittelee kokonaisen luvun verran, mutta esimerkiksi synonyimia jää erittäin vähälle huomiolle. Myöskään monimerkityksisyyttä Hofmann ei oikeastaan käsittele.

Osittain ongelmallista on myös se, että Hofmann ei tarjoa käyttämilleen käsitteille kovin tarkkoja määritelmiä. Uudet käsitteet tulevat esiin kuin ohimennen, eikä niiden tarkentamiseen käytetä paljoakaan tilaa; tämä saattaa johtua Hofmannin halusta välttää tieteellistä terminologiaa, joka tekisi tekstistä raskaan. Esimerkiksi Hurfordin ja Heasley'n kirjan ansioksi on mainittava, että se määrittelee käyttämänsä käsitteet huomattavan tarkasti. Semantiikassa käytettävät käsitteet ovat tietysti epätarkkoja, ja samoja termejä käytetään eri teorioissa eri merkityksissä, mutta aloitteleva lingvisti tarvitsee kuitenkin suhteellisen jämäkät terminologiset lähtökohdat. Luulisin, että itseksensä kirjaa opiskelevalle jää Hofmannin käyttämistä käsitteistä aika hämärä kuva.

Kirjansa viimeisessä luvussa Hofmann kuitenkin sitten käsittelee lyhyesti semanttisia teorioita, jotta lukija voisi yrittää suhteuttaa lukemansa niihin. Teorioiden esittely jää aika pintapuoliseksi. Vasta tässä osassa Hofmann esimerkiksi nostaa esiin prototyypin käsitteen, jonka kyllä olisi suonut nivoutuvan hänen semanttiseen esitykseensä laajemminkin: prototyyppi-käsitteen avulla voisi hyvin kuvata merkitysten laaja-alaisuutta — kategorioiden keskeisaluetta ja periferiaa. Hofmann käsittelee hyvin pitkälti prototyyppi-

pisiä merkityksiä (kategorioita ja niiden stereotyyppisiä, tyypillisimpiä piirteitä) mutta ei tule sitä koskaan eksplikoineeksi.

Hofmannin oppikirjassa on siis paljon hyvää, mutta myös paljon ongelmia, ainakin silloin kun sitä käytetään semantiikan perusopintojen kirjatenttivaihtoehtona. Mielestäni kirja on parhaiten sovellettavissa osaksi kurssimuotoista semantiikan opetusta; jotkin sen osat soveltuvat erittäin hyvin kurssien pohjaksi ja oheislukemistoksi. Yksin luettuna kirja tarjoaa ahaa-elämyksiä varsinkin englannin kielestä ja kyllä myös semantiikasta mutta voi jättää lukijansa silti aika selkiytymättömään tilaan. Kirja on suhteellisen helppo luettava mutta kirjoitettu jotenkin kovin holhoavaan ylhäältä alaspäin -sävyyn, ja kirjoittajan yritykset olla hauska saivat ainakin minut enimmäkseen ärsyyntymään. Kirjoittaja tuntui olevan tekstissä vähän liian

vahvasti läsnä toittotamassa oppimisen iloa. Semantiikka on tietysti hauska asia, mutta sen hauskuus on kai jokaisen kuitenkin itse tajuttava. ■

MARKKU HAAKANA

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto

LÄHTEET

ENGELBERG, MILA 1993: Maskuliini, feminiini, virkamies? – Naistutkimus – Kvinnoforskning 4/1993 s. 39–50.

HURFORD, JAMES R. – HEASLEY, BRENDAN 1983: *Semantics: a coursebook*. Cambridge University Press, Cambridge.

Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja. Opetusministeriö, Painatuskeskus, Helsinki 1994.